

УДК 349.42: 639.3

Тетяна Оверковська,*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри права
Вінницького національного аграрного університету*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ У СФЕРІ АКВАКУЛЬТУРИ

У статті аналізуються правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури, визначається, в яких межах має здійснюватися охорона водних біоресурсів, звертається увага на окремі складники правової охорони водних біоресурсів, а також формулюються висновки, засновані на положеннях наукової доктрини та чинного законодавства України.

Ключові слова: аквакультура, рибицтво, водні живі ресурси, рибогосподарська діяльність, гідробіоти, відтворення водних біоресурсів, рибогосподарські водні об'єкти.

Постановка проблеми. Український аграрний сектор з потенційним виробництвом, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, може сприяти розвитку національної економіки та її ефективній інтеграції у світовий економічний простір, а отже, зростанню доходів задіяного в аграрній економіці сільського населення, кількість якого становить понад третину всього населення країни, а також забезпечити мультиплікативний ефект розвитку інших галузей національної економіки [1].

При цьому метою розвитку аграрного сектору економіки країни слід вважати стабільне забезпечення населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, різновидом якої виступає продукція рибицтва.

Варто зауважити, що фізіологічно обґрунтована річна потреба в рибі та рибній продукції становить близько 20 кг на душу населення (близько 1 млн тонн). Натепер середній рівень споживання становить лише трохи більше 8 кг на рік. У період тенденції світового падіння рибних запасів, що спостерігається у здійсненні промислового рибицтва за останні десятиріччя, стрімкого розвитку набуває виробництво продукції аквакультури – вирощування водних біоресурсів у контрольованих умовах [2, с. 32].

Крім цього, стан світового рибного господарства свідчить, що у розвинутих країнах відбувається заміщення споживання виловленої риби та морепродуктів продукцією аквакультури. У передових рибальських країнах вона визнана одним із основних чинників, що поліпшують стан економіки, насичують внутрішній ринок, забезпечують продовольчу незалежність країни, зайнятість населення, збільшують експортні надходження [2, с. 32]. Саме тому відповідно до положень Стратегії розвитку аграрного сектору економіки

на період до 2020 року, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р., надаватиметься пріоритетна підтримка для забезпечення розвитку рибицтва, тобто розвитку аква- та марікультури на водних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення.

Отже, у сучасних умовах господарювання актуальності набуває перехід до концепції сталого розвитку як основи економічного розвитку країни, насичення ринку якісною та безпечною сільськогосподарською продукцією, складником якої виступає продукція аквакультури (рибицтва), а також підтримання екологічної рівноваги у сфері виробничо-господарської діяльності, що зумовлює раціональне використання та охорону водних біоресурсів як складової частини природних ресурсів.

Аналіз публікацій і досліджень. Проблеми правової охорони водних біоресурсів уже були предметом наукового пізнання та обґрунтування. Вагомий внесок у дослідження правових питань охорони водних живих ресурсів як об'єктів тваринного світу зробили такі вчені, як: Г.І. Балюк, Т.В. Григор'єва, Т.О. Коваленко, М.В. Краснова, С.І. Марченко, Л.О. Святченко, Ю.В. Шовкун та інші. Проте правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури (рибицтва), створення екологічно безпечних умов для виробництва рибної продукції та забезпечення нею потреб населення не втрачають своєї актуальності та перспектив правового удосконалення щодо регулювання суспільних відносин у сфері аквакультури (рибицтва).

Метою цієї статті є аналіз правових засад охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури.

Виклад основного матеріалу. Водні біоресурси (водні біологічні ресурси) являють

собою сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До водних біоресурсів належать прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, зокрема молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, водорості та інші водні рослини (ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 р. № 3677-VI).

У юридичній довідниковій літературі пропонується наукова класифікація водних біоресурсів. Зокрема, якщо вважати водні живі ресурси загальним родовим поняттям, то в рамках останнього можна вирізнити три основні види: а) усі риби, що населяють водойми України й континентального шельфу; б) водні тварини; в) водні рослини в тих же водоймах. Водні живі ресурси можна також класифікувати залежно від біологічних властивостей – форми тіла, розмірів, структури тканин, біохімічного складу: а) риби; б) круглороті (міноги й міксини); в) водні безхребетні; г) морські ссавці; г) вищі водні рослини та інші водорості. Залежно від середовищних ознак, які вказують на їх стан існування стосовно навколишнього природного середовища, тобто які характеризують їх зовні і вказують на умови та місце перебування, водні біоресурси можна класифікувати на: а) морські; б) морські прибережні; в) озерні; г) річні та інші. За цілями використання досліджувані ресурси поділяються на водні живі ресурси промислового, любительського і спортивного використання [3, с. 120–121].

Охорону водних біоресурсів слід вважати невід'ємним чинником правового забезпечення раціонального використання живих водних ресурсів, належного функціонування галузі рибного господарства, забезпечення продовольчої безпеки держави та підтримання екологічної рівноваги в суспільстві.

Правове регулювання використання та охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури (рибництва) здійснюється на підставі законодавства України про аквакультуру, що складається із законів України «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI, «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 р. № 3677-VI, «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 2894-III та інших нормативно-правових актів. Отже, вимоги щодо охорони водних біоресурсів, визначені чинним законодавством у зазначеній сфері суспільних відносин, мають додержуватися також і тими юридичними та

фізичними особами, які здійснюють рибогосподарську діяльність у сфері аквакультури (рибництва), тобто суб'єктами аквакультури.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» охорона водних біоресурсів являє собою систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, поліпшення умов існування, відтворення і раціонального використання водних біоресурсів, забезпечення виконання юридичними і фізичними особами вимог законодавства.

Таким чином, зміст охорони водних біоресурсів становить сукупність заходів, перелік характеру яких у законодавстві не є вичерпним.

Крім класифікації заходів за характером (правові, економічні тощо), вважаємо, що вони можуть бути класифіковані також залежно від сфери їх реалізації, зокрема: 1) заходи щодо поліпшення умов існування водних біоресурсів; 2) заходи щодо відтворення водних біоресурсів; 3) заходи щодо забезпечення раціонального використання водних біоресурсів.

В еколого-правовій літературі підкреслюється, що правова охорона тваринного світу являє собою здійснення комплексу закріплених у законодавстві заходів, спрямованих на збереження, відтворення і використання об'єктів тваринного світу [4, с. 266]. Отже, правова охорона водних біоресурсів у сфері аквакультури (рибництва) являє собою систему заходів з охорони водних біоресурсів, які отримали належне правове закріплення.

Хоча Закон України «Про аквакультуру» не містить окремі норми щодо охорони водних біоресурсів, але водночас положеннями зазначеного Закону регламентуються певні аспекти щодо охорони об'єктів аквакультури. Так, у відповідності до ст. 2 Закону України «Про аквакультуру» на суб'єктах аквакультури покладаються обов'язки: не допускати погіршення екологічного середовища та умов існування водних біоресурсів у результаті своєї діяльності; здійснювати заходи з профілактики і боротьби із захворюваннями та загибеллю об'єктів аквакультури тощо. Не важко помітити, що зазначені обов'язки зумовлюють здійснення заходів попереджувального, заборонного, відтворювального та іншого характеру.

Зважаючи на той факт, що водні біоресурси являють собою сукупність гідробіонтів, життя яких неможливе без перебування чи знаходження у воді, на законодавчому рівні встановлюються вимоги до охорони середовища перебування водних біоресурсів.

Зокрема, положення ст. 17 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» надають можливість виокремити основні вимоги до охорони середовища перебування водних біоресурсів:

1) вимоги щодо охорони у разі розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, технічного переоснащення, введення в експлуатацію будівель і споруд, а також у проведенні робіт на землях водного фонду, які можуть негативно вплинути на стан водних біоресурсів;

2) дотримання екологічних нормативів якості води на рибогосподарських водних об'єктах. Так, водокористувачі, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їхні частини), зобов'язані здійснювати заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, а також утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях вилову риби (ч. 3 ст. 68 Водного кодексу України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР);

3) дотримання відповідного рівня води в рибогосподарських водних об'єктах, який має бути достатнім для забезпечення природного відтворення та життєдіяльності гідробіотів.

При цьому підвищення або зниження рівня води у рибогосподарських водних об'єктах погоджується з центральним органом виконавчої влади у галузі рибного господарства, тобто Державним агентством рибного господарства України. Отже, рівень води може змінюватися лише на підставі дозвільних документів.

Крім цього, згідно з п. 3.15 Правил любительського та спортивного рибальства, затверджених Наказом Державного комітету рибного господарства України від 15 лютого 1999 р. № 19, забороняється лов водних живих ресурсів способом спускання води з рибогосподарських водних об'єктів.

Складником правової охорони водних біоресурсів слід вважати їх відтворення. Відтворення водних біоресурсів являє собою природне чи штучне (розведення, переселення тощо) поновлення чисельності водних біоресурсів (ретрансформація), яка зменшується у процесі їх використання чи природної смертності (ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»). Тобто відтворення водних біоресурсів може бути як природним, так і штучним.

Природним слід вважати біологічний процес, що забезпечує існування розмаїття водних живих ресурсів шляхом їх природного

розмноження. Характерною особливістю людської діяльності в цьому процесі є здійснення заходів зі створення й поліпшення умов для природного відтворення [3, с. 94].

Штучне відтворення (розведення) водних біоресурсів – це діяльність з розведення (відтворення), вирощування об'єктів аквакультури, пов'язана з їх подальшим вселенням у водні об'єкти (їхні частини) для відновлення природних популяцій, поповнення запасів водних біоресурсів та збереження їх біорізноманіття (ст. 1 Закону України «Про аквакультуру»). На думку фахівців, таке відтворення водних живих ресурсів, на відміну від природного, здійснюється за активної діяльності людини, тому тут значно збільшується роль права, що визначає міру дозволеної й належної поведінки індивідів і колективних утворень [3, с. 94].

Порядок штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 7 липня 2012 р. № 414.

Так, для проведення робіт зі штучного відтворення водних біоресурсів, пов'язаних з подальшим вселенням їх у рибогосподарський водний об'єкт (його частину), виконавці відтворення мають подавати необхідні документи, а саме: заявку; біологічне обґрунтування щодо доцільності проведення робіт з відтворення; ветеринарний документ про відсутність небезпечних захворювань у господарствах, з яких здійснюється перевезення об'єктів відтворення; графік робіт із вселення водних біоресурсів; копію дозвільного документа на спеціальне використання об'єктів, внесених до Червоної книги України, виданого Міністерством екології та природних ресурсів України; копію дозвільного документа на переселення об'єктів тваринного світу (у разі його здійснення) (п. 2.1 Порядку штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання). Таким чином, встановлення процедурних вимог щодо штучного відтворення водних біоресурсів слід розглядати як один зі способів їх охорони, спрямований на удосконалення відтворення водних біоресурсів та забезпечення правопорядку у сфері раціонального використання та охорони водних біоресурсів.

Важливим елементом правової охорони водних біоресурсів є встановлення вимог до перевезення риби та інших гідробіотів автомобільним, авіаційним, залізничним та водним транспортом. Такі вимоги регламентуються положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1402, якою затверджено Правила транспортування тварин.

Зокрема, відповідно до п. 65 Правил транспортування тварин рибу рекомендується перевозити у прохолодну похмуру погоду у воді пониженої температури за умов насичення її киснем. Слід уникати перевезення риб за мінусової температури. Ємності для перевезення риби заповнюються водою, яка за хімічним складом має відповідати рибоводним нормам. При цьому не допускається використання водопровідної води, обробленої хлором, колодязної та артезіанської води.

Крім цього, з метою збереження водних біоресурсів, зокрема й у сфері аквакультури, на правовому рівні встановлюються вимоги щодо підготовки риби до перевезення (п. 67 Правил транспортування тварин).

Невід'ємним чинником правової охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури є юридична відповідальність за порушення вимог щодо раціонального використання, відтворення та охорони водних біоресурсів, яка забезпечує чітке та неухильне виконання норм законодавства про охорону водних біоресурсів усіма учасниками правовідносин у галузі аквакультури (рибництва). Так, порушення вимог законодавства у сфері аквакультури тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну і кримінальну відповідальність відповідно до закону. Застосування заходів зазначених видів юридичної відповідальності не звільняє осіб, винних у порушенні вимог законодавства про аквакультуру, від відшкодування заподіяних збитків (ст. 23 Закону України «Про аквакультуру»).

Слід звернути увагу, що підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень законодавства у сфері аквакультури, у розмірах і порядку, встановлених законодавством (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про аквакультуру»).

У юридичній літературі еколого-правового спрямування виокремлюють: відшкодування збитків, завданих природним компонентам (відновлення природних ресурсів) шляхом приведення природного ресурсу до стану, необхідного для подальшого використання, та відшкодування заподіяних збитків природокористувачам [5, с. 77].

Зокрема, у разі заподіяння збитків рибному господарству розмір відшкодування та його розрахунок визначається на підставі Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затвердженої наказом Мінекобезпеки від

18 травня 1995 р. № 35 зі змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства екології і природних ресурсів України від 9 червня 2001 р. № 186. Ця Методика встановлює основні вимоги щодо порядку проведення розрахунків збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення природоохоронного законодавства, а також застосовується у здійсненні державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів і є обов'язковою для інспекторів Державної екологічної інспекції України та посадових осіб інших спеціально уповноважених органів, яким надані права державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно до п. 3.1. Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, визначається порядок розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок забруднення рибогосподарських водойм стічними водами, шкідливими речовинами та проведення в водоймах будь-яких робіт з порушенням природоохоронного законодавства, що призвели до загибелі риби, знищення нерестовищ, зниження рибопродуктивності водойм юридичними та фізичними особами, в тому числі іноземними, у рибогосподарських водоймах України. Тобто Методика конкретизує складі правопорушень, осіб, які їх можуть вчинити, і фактори, що призводять до заподіяння шкоди, і зобов'язує відшкодувати збитки у складі реальної (прямої) шкоди та упущеної вигоди [5, с. 379].

При цьому основними вихідними даними для розрахунку збитків, що заподіяні рибному господарству, можуть бути акти, рапорти, повідомлення та інші документи, які підготовлені інспекторами органів Державної екологічної інспекції, рибоохорони або особами, що безпосередньо спостерігали випадки загибелі риби, забруднення водойм, прямі підрахунки і виміри, а також офіційні дані компетентних науково-дослідних організацій про стан рибних ресурсів такого водного об'єкта (п. 4.1. Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища).

Таким чином, особливості відшкодування збитків, які заподіяні водним біоресурсам у сфері аквакультури, зумовлюються: а) порядком обчислення заподіяних збитків; б) колом осіб, на яких покладається обов'язок щодо відшкодування збитків; в) факторами, що можуть призвести до порушення

правил використання та охорони водних живих ресурсів; г) визначенням підстав та основних вихідних даних для розрахунку збитків.

Зважаючи на викладене, правова охорона водних біоресурсів у сфері аквакультури (рибництва) має проводитися у межах:

1) забезпечення сталого розвитку як основи економічного розвитку галузі аквакультури та насичення ринку якісною та безпечною рибною продукцією;

2) визначення на законодавчому і науковому рівнях об'єктів аквакультури;

3) встановлення заходів з охорони водних біоресурсів, які отримали своє належне правове закріплення та регулювання;

4) встановлення на правовому рівні вимог до охорони середовища перебування водних біоресурсів;

5) здійснення заходів, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів, а також утримання в належному санітарному стані прибережних захисних смуг у місцях вилову риби;

6) відтворення водних живих ресурсів;

7) дотримання вимог щодо транспортування риби та інших гідробіонтів;

8) встановлення юридичної відповідальності за порушення вимог щодо раціонального використання, відтворення та охорони водних біоресурсів;

9) особливостей відшкодування збитків, які заподіяні водним біоресурсам у сфері аквакультури.

В статье анализируются правовые основания охраны водных биоресурсов в отрасли аквакультуры, отмечается, в каких направлениях должна проводиться охрана водных биоресурсов, обращается внимание на отдельные составляющие правовой охраны водных биоресурсов, а также формулируются выводы, основанные на положениях научной доктрины и действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: аквакультура, рыбоводство, водные живые ресурсы, рыбохозяйственная деятельность, гидробионты, воспроизводство водных биоресурсов, рыбохозяйственные водные объекты.

The article analyzes the legal principles of water bioresources protection in the field of aquaculture, determines in what boundaries the protection of water bioresources should be carried out, attention should be paid to certain components of the legal protection of aquatic biological resources, as well as conclusions, based on the provisions of scientific doctrine and current legislation of Ukraine.

Key words: aquaculture, fish farming, aquatic living resources, fishing activities, hydrobionts, reproduction of water bioresources, fish water objects.

Отже, правову охорону водних біоресурсів у сфері аквакультури слід розглядати як систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на охорону, відтворення та забезпечення раціонального використання водних живих ресурсів, збереження належного екологічного стану умов існування водних біоресурсів у процесі здійснення господарської діяльності, а також профілактику і боротьбу із захворюваннями та загибеллю об'єктів аквакультури.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 83. Ст. 3088.

2. Шовкун Ю. Проблеми правового регулювання та визначення аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 2. С. 32–35.

3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2018. 776 с.

4. Гетьман А.П., Шульга М.В., Анісімов Г.В., Соколова А.К. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навчальний посібник. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 480 с.

5. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

